

УДК 347.463

*М. П. Довгуша***ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ
ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ**

В умовах української сучасності проблема правового регулювання договору транспортного експедирування стає дедалі актуальнішою, і це незважаючи на те, що вона є досить дослідженою з позиції науки. Зумовлюється такий стан декількома факторами, одним із яких є вдале географічне положення нашої країни та її розміри. Завдяки існуванню такого зобов'язання, як договір транспортного експедирування, суб'єкти господарювання або суб'єкти цивільно-правових відносин звільняються від зайвих проблем, пов'язаних із перевезенням вантажу.

Змістом договору транспортного експедирування будуть ті умови, на яких він укладається. У науці цивільного права прийнято ділити умови на істотні, звичайні та випадкові [1, с. 388]. У п. 1 ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу України закріплене загальне правило, що договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. У ч. 3 ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» перелічуються істотні умови досліджуваного договору, а саме:

1) відомості про сторони договору:

– для юридичних осіб – резидентів України: найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України;

– для юридичних осіб – нерезидентів України: найменування, місцезнаходження та держава, де зареєстровано особу;

– для фізичних осіб – громадян України: прізвище, ім'я, по батькові, адреса місця проживання та індивідуальний ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків та обов'язкових платежів;

– для фізичних осіб – іноземців, осіб без громадянства: прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), адреса місця проживання за межами України;

2) вид послуги експедитора;

3) вид і найменування вантажу;

4) права, обов'язки сторін;

5) відповідальність сторін, у тому числі в разі завдання шкоди внаслідок дії непереборної сили;

6) розмір плати експедитору;

7) порядок розрахунків;

8) пункти відправлення та призначення вантажу;

9) порядок погодження змін маршруту, виду транспорту, вказівок клієнта;

10) строк (терміни) виконання договору;

11) усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Ми згодні з думкою О.С. Кужко, що законодавець сплутав поняття «істотні умови договору» та «структурні елементи договору». Така кількість істотних умов

суперечить існуючому правовому вченню щодо істотних умов договору та не відповідає дійсності. Існуюча редакція ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» закріпила на законодавчому рівні структуру договору транспортного експедирування. Учений вважає: «За нагальної необхідності, яка, на наше переконання, не відповідає практиці, що склалася на ринку транспортно-експедиторських відносин, законодавець має можливість закріпити типовий договір транспортного експедирування, а не займатися переліком структурних елементів договору в законі» [2, с. 86–87].

Загальною для всіх договорів істотною умовою є їх предмет, тобто те, про що, власне, сторони домовляються, з приводу чого вони вступають у правовідносини. Предметом договору може бути майно або дії залежно від виду договору [3, с. 158–159].

Щодо предмета договору в цивілістичній науці не склалося єдиної думки, очевидно, через багатогранність самого поняття «договір», про що зазначав ще О.С. Іоффе [4, с. 345]. У цивілістичній доктрині договір розглядається як підстава виникнення правовідношення (правочин – юридичний факт), як зобов'язання, що виникло на підставі правочину, як юридичний документ та як регулятор цивільних правовідносин. Зазвичай під час дослідження того чи іншого договору вчені маніпулюють цими поняттями та переходять від одного до іншого, не зазначаючи, у якому розумінні вони використовують у конкретному випадку поняття «договір».

Найчастіше під предметом договору науковці розуміють як дії, так і матеріальне благо, на яке спрямовані ці дії [3, с. 158–159]. Так, О.І. Зозуляк дає таке визначення предмета договору: «Під предметом договору варто розуміти не дію з переходу певного блага від однієї особи до іншої, а саме благо (окреме майно, майнові права, результати робіт чи послуг)» [5, с. 58]. На нашу думку, це все-таки є не досить правильним з огляду на те, що неукладеним вважається правочин, у якому не досягнуто згоди щодо всіх істотних умов договору, а отже, недосягнення згоди щодо предмета договору тягне за собою його недійсність.

Ми згодні з думкою, що категорія «предмет договору» більшою мірою стосується договору як документа, ніж інших його проявів, оскільки предмет як істотна умова, щодо якої сторони повинні дійти згоди у встановленій формі, має бути визначений у формі – документі. Визначення предмета договору в тексті документа передбачає зазначення в ньому самого матеріального блага, з приводу якого сторони вступають у правовідносини, а також дій, які сторона або сторони повинні будуть провести на виконання цього договору. Інакше кажучи, вказівка в договорі тільки на матеріальне благо або тільки на дії сторони (сторін) позбавляє його сенсу, унеможливує кваліфікацію та в підсумку призводить до того, що цей договір буде визнано недійсним за відсутністю в ньому істотної умови – предмета договору. Схожої думки дотримується А.Д. Корецький, який дає таке визначення: предмет договору – це не лише саме благо (об'єкт цивільного права), а й дія, яка має бути вчинена щодо нього однією чи обома сторонами [6, с. 35]. Предмет договору також використовується багатьма цивілістами як критерій для розмежування різних договорів; він використовується в цьому сенсі як ознака, що індивідуалізує конкретну договірну конструкцію. Якщо розглядати як предмет договору тільки бла-

го або тільки дії сторін, то неможливо буде виділити багато суміжних договірних конструкцій.

Під час розгляду такої істотної умови договору транспортного експедирування, як його предмет, ми повинні проаналізувати насамперед його визначення, надане законодавцем у п. 1 ч. 1 ст. 929 Цивільного кодексу України. Так, за договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату та за рахунок іншої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу.

Відповідно до п. п. 2–3 ч. 1 ст. 929 Цивільного кодексу України договором транспортного експедирування може бути встановлено обов'язок експедитора організувати перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, зобов'язання експедитора укласти від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечити відправку й одержання вантажу, а також інші зобов'язання, пов'язані з перевезенням. Договором транспортного експедирування може бути передбачено надання додаткових послуг, необхідних для доставки вантажу (перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження й вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання в пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо).

До додаткових послуг експедиторів С.А. Загородній відносить такі:

- забезпечення оптимального транспортного обслуговування, організацію перевезення вантажів різними видами транспорту територією України та іноземних держав відповідно до умов договорів (контрактів);
- фрахтування національних, іноземних суден та залучення інших транспортних засобів, забезпечення їх подачі в порти, на залізничні станції, склади, термінали або інші об'єкти для своєчасного відправлення вантажів;
- ведення обліку надходження й відправлення вантажів із портів, залізничних станцій, складів, терміналів або інших об'єктів;
- організацію охорони вантажів під час їх перевезення, перевалки та зберігання;
- організацію експертизи вантажів;
- здійснення оформлення товарно-транспортної документації та розсилання її за належністю;
- надання у встановленому законом порядку учасникам транспортно-експедиторської діяльності заявок на відправлення вантажів та нарядів на відвантаження;
- здійснення страхування вантажів і своєї відповідальності;
- забезпечення підготовки та додаткового обладнання транспортних засобів і вантажів відповідно до вимог нормативно-правових актів щодо діяльності відповідного виду транспорту;
- забезпечення оптимізації руху матеріальних потоків від вантажовідправника до вантажоодержувача з метою досягнення мінімального рівня витрат;
- здійснення розрахунків із портами, транспортними організаціями за перевезення, перевалку, зберігання вантажів;
- оформлення документів та організацію роботи відповідно до митних, карантинних і санітарних вимог;

– надання підготовленого транспорту, який має додаткове обладнання згідно з вимогами, передбаченими законодавством;

– надання інших допоміжних і супутніх транспортно-експедиторських послуг, що передбачені договором та не суперечать законодавству [7, с. 507–508].

З огляду на зазначене можемо зробити висновок, що договір транспортної експедиції – це складний договір, і його окремі конструкції можуть бути сприйняті як, наприклад, договір перевезення, договір доручення, агентський договір, договір підряду, договір зберігання тощо. А оскільки окремі конструкції цього договору можуть бути помилково сприйняті як інші договори, то інколи навіть сторони можуть помилятися щодо юридичної природи укладеного між ними договору¹. У зв'язку із цим питання про предмет договору транспортної експедиції є досить актуальним. Тому однією з найважливіших цілей нашої публікації є виявлення тих специфічних особливостей предмета договору транспортної експедиції як істотної умови цього договору, які дадуть змогу однозначно ідентифікувати його серед подібних договірних конструкцій.

З огляду на надану законодавцем дефініцію досліджуваного договору предметом договору є комплекс дій, які має вчинити експедитор та які становитимуть зміст його послуги з виконання чи організування виконання послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу.

Отже, основною рисою договору транспортного експедирування є те, що послуга експедитора складається або з виконання перевезення вантажу, або з організації виконання перевезення вантажу. Виконання перевезення вантажу можливе самостійно експедитором або від імені клієнта; організація виконання перевезення вантажу означає, що саме перевезення буде здійснюватися третьою особою, натомість експедитор має здійснити лише дії щодо підготовки такого перевезення.

Відповідно до аналізу ст. 929 Цивільного кодексу України та ст. 316 Господарського кодексу України законодавець поділяє послуги експедитора на основні й додаткові. При цьому до основних послуг законодавець відносить послуги експедитора з перевезення вантажу або організації послуг, пов'язаних із перевезенням, а до додаткових – організацію експедитором перевезення вантажу транспортом та за маршрутом, вибраним експедитором чи клієнтом, зобов'язання експедитора укласти від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечення відправки й одержання вантажу, а також перевірку кількості та стану вантажу, його завантаження й вивантаження, сплату мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання в пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо. На нашу думку, наведена норма Цивільного кодексу України та дублюючі положення Господарського кодексу України є не досить коректними.

Серед науковців також не існує єдиної думки щодо того, які послуги є основними за досліджуваним договором, а які – допоміжними. Деякі вчені розрізняють їх за їхньою природою: юридичні послуги за договором транспортного експедируван-

¹ Як інколи це відбувається навіть у судах.

ня є основними, а допоміжними будуть послуги фактичного характеру [8, с. 682]. Інші автори до основних відносять послуги з організації перевезень, у тому числі укладення договору перевезення, а до додаткових – послуги, які можуть охоплювати будь-які питання, що стосуються транспортування вантажу, послуги з оформлення договору перевезення від імені вантажовідправника тощо [9, с. 131–136]. Зрозуміло, що і законодавець, і більшість учених під основними послугами експедитора розуміють ті послуги, які пов'язані з перевезенням та (або) організацією перевезення вантажу, а всі інші послуги вважають додатковими. Саме тому, на нашу думку, законодавець встановлює незакінчений перелік додаткових послуг.

Зміст договору транспортно-експедирування становлять послуги юридичного та фактичного (виробничого) порядку. Юридичні дії експедитора з прийому та здачі вантажів пов'язані з такими фактичними операціями, як огляд рухомого складу, огляд вантажу, тари й пломб, перевірка маркування вантажу та провізних документів, складування вантажів, їх зберігання, маркування вантажів, належна упаковка вантажів і їх кріплення в рухомому складі, а також перевірка ваги й стану вантажу, оформлення перевізних документів, розкредитування документів на вантаж, що прибув, складення товарно-транспортних накладних, оформлення перепусток на вивезення вантажів із вантажного двору станції, складення залізничних накладних на складі клієнта, візування залізничних накладних, отримання від залізничних станцій квитанцій на відправлений вантаж, доставка цих квитанцій клієнту. Крім цього, до категорії дій юридичного характеру, що здійснюються експедитором, належать також дії експедитора щодо сплати за клієнта провізних платежів і зборів організаціям залізничного та інших видів транспорту, виставлення рахунків клієнту з метою відшкодування витрат, понесених експедитором, та отримання винагороди за надані послуги. Справді, під час надання експедиторських послуг дії юридичного й фактичного (виробничого) характеру переплітаються та є взаємодоповнюючими, такими, що спрямовані на досягнення основної мети договору. Саме така комплексна, складна природа договору транспортно-експедирування є основною ознакою, що відокремлює його від договорів перевезень. І саме пов'язаність, нерозривність цих дій експедитора стає ключовою ознакою під час вирішення в суді спору між сторонами щодо природи укладеного між ними договору.

Як показує практика, для того щоб укладений між сторонами договір був за своєю юридичною природою саме транспортно-експедиторським договором, буде замало навіть переліку послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу; у такому разі під час виникнення спору суд встановить, що укладений між сторонами договір за своєю юридичною природою є не транспортно-експедиційним, а договором перевезення вантажу.

Ми згодні з думкою М.І. Брагінського та В.В. Вітрянського, що така диференціація (поділ послуг експедитора на юридичні та фактичні) позбавлена сенсу, оскільки при цьому втрачається мета договору транспортної експедиції – забезпечення або організація перевезення вантажу, а єдиний процес виконання зобов'язань, що постають із цього договору, розбивається на протиставлювані юридичні й фактичні дії експедитора [10, с. 456].

З огляду на існуючий спір у науці, коли навіть учені не можуть дійти згоди щодо того, які ж саме послуги за договором транспортного експедирування будуть належати до основних, а отже, будуть предметом договору, першою необхідною істотною умовою досліджуваного договору, а також з огляду на неоднаковість поглядів суддів на предмет договору транспортного експедирування вважаємо неправильним поділ послуг на основні та допоміжні. Також ми згодні з О.С. Кужко, що будь-яка послуга, яка надається в межах договору транспортного експедирування, так чи інакше пов'язана з перевезенням вантажу, і не існує імперативу про обов'язкове внесення основних та додаткових послуг до договору транспортного експедирування, вони лише можуть зазначатися в договорі під час погодження сторонами зобов'язання [2, с. 131]. І ті «додаткові» послуги, які можуть бути погоджені сторонами та є для них важливими, набудуть статусу «основних» послуг. І якщо в договорі вони зазначаються, проте експедитор відповідно до конкретних умов перевезення вантажу клієнта не виконує їх (за відсутності необхідності), то все одно необхідно вважати, що між сторонами був укладений договір перевезення.

Вказівка законодавця на те, що комплекс дій експедитора має бути спрямований на перевезення або організацію перевезення вантажу, свідчить про те, що поняття «вантаж» є основним складником цього договору. Однак чи відповідає це дійсності? Н.Г. Риженкова вважає, що під предметом договору транспортного експедирування варто розуміти лише ті матеріальні речі, з якими пов'язують свої права й обов'язки [11, с. 4]. На нашу думку, це неправильно, адже в такому разі конструкція досліджуваного договору співпадатиме з конструкцією договору перевезення. Ми згодні з позицією О.С. Іоффе, що предмет договору транспортного експедирування становлять два об'єкти – матеріальний і юридичний. Матеріальним об'єктом договору експедиції є вантажі, що обробляються експедитором. Проте вони становлять також матеріальний об'єкт договору перевезення. Тому специфіка експедиції втілюється в її не матеріальному, а юридичному об'єкті – тих операціях, які щодо вантажу зобов'язаний здійснити експедитор [4, с. 548].

С.Ю. Морозов основним критерієм виокремлення транспортно-експедиційних послуг вважає їх юридичний зв'язок із перевезенням. Він переконаний, що тільки за наявності юридичного зв'язку між експедитором і перевізником утворюється логічний замкнутий правовий ланцюжок «клієнт – експедитор – перевізник». Учений пов'язує критерій віднесення послуг до експедиційних із наявністю (потенційною, адже момент надання експедиційних послуг може передувати перевезенню) або відсутністю договору перевезення [12, с. 99–100]. На нашу думку, це неправильно, адже договір транспортного експедирування за своєю природою спрямований насамперед на захист прав клієнта. І в разі порушення юридичного зв'язку перевізником експедитор все одно повністю відповідає за невиконання чи неналежне виконання умов договору перед клієнтом, а перевізник у цьому ланцюжку не з'являється. Натомість С.Ю. Морозов вважає, що саме за таким критерієм перевізник може бути притягнутий до участі в суперечках між клієнтом та експедитором під час порушення зобов'язань останнім, викликаного неналежним виконанням договору перевезення.

На наше переконання, договір транспортного експедирування спрямований насамперед на організацію й забезпечення перевезення вантажу клієнта, а потім

уже – на захист прав та інтересів клієнта (з огляду на положення ст. 934 Цивільного кодексу України), а тому він укладається з метою зняття з клієнта обтяжень перевезення, пов'язаних із вантажовідправленням чи вантажоотриманням.

Таким чином, до предмета договору транспортного експедирування належать послуги експедитора, що поділені законодавцем на два блоки: послуги, пов'язані з перевезенням вантажу, та послуги з організації перевезення вантажу. Однак і в першому, і в другому випадку ці послуги матимуть комплексний характер. При цьому неможливо виокремити певні дії, які експедитор має вчинити для досягнення мети договору (перевезення або організації перевезення, забезпечення перевезення вантажу, захист прав та інтересів клієнта), як основні чи допоміжні.

Послуги, пов'язані з перевезенням вантажу, полягають насамперед в оптимальному забезпеченні цього перевезення, а не у виконанні перелічених у договорі дій. Так, експедитор, забезпечуючи перевезення вантажу, може обрати найкращий маршрут перевезення, транспорт, який буде перевозити вантаж, а також він повинен скоординувати дії перевізників, розвантажників, які будуть задіяні в процесі перевезення вантажу, тощо. Послуги з організації перевезення вантажу також матимуть на меті оптимальне забезпечення перевезення вантажу, навіть якщо вони полягатимуть лише в оформленні перевізних чи митних документів на цей вантаж.

Література

1. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / под ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстого. Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. Т. 1. 472 с.
2. Кужко О.С. Договір транспортного експедирування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. О., 2008. 208 с.
3. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 2. 816 с.
4. Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Госюриздат, 1975. 880 с.
5. Зозуляк О.І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2010. 224 с.
6. Корецкий А.Д. Договорное право России. Основы теории и практика реализации: учеб. пособие для вузов. М.; Ростов-на-Дону: МарТ, 2004. 524 с.
7. Цивільне право: підручник: у 2 ч. / за заг. ред. В.А. Кройтора та Є.О. Мічуріна. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2013. Ч. 2. 814 с.
8. Гражданское право: учебник: в 2 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: БЕК, 2000. Т. 2. Полумом 2. 519 с.
9. Ходунов М.Е. Правовое регулирование деятельности транспорта. М., 1965. 243 с.
10. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: в 5 кн. М.: Статут, 2004. Кн. 4: Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. 910 с.
11. Рыженкова Н.Г. Правовая природа отношений, вытекающих из договора экспедиции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1970. 15 с.
12. Морозова Н.В. Договор транспортной экспедиции: проблемы квалификации и правового регулирования: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2005. 182 с.

Анотація

Довгуша М. П. Проблематика істотних умов договору транспортного експедирування. – Стаття.

У статті аналізуються істотні умови договору транспортного експедирування. Статтю присвячено визначенню предмета договору транспортного експедирування, його особливостям і змісту. Окреслено основні й додаткові послуги, що входять у предмет договору, та зміст договору.

Ключові слова: предмет договору транспортного експедирування, послуга, основна й додаткова послуга, зміст договору, істотні умови договору.

Аннотация

Довгуша Н. П. Проблематика существенных условий договора транспортного экспедирования. – Статья.

В статье анализируются существенные условия договора транспортного экспедирования. Статья посвящена определению предмета договора транспортного экспедирования, его особенностям и содержанию. Обозначены основные и дополнительные услуги, входящие в предмет договора, и содержание договора.

Ключевые слова: предмет договора транспортного экспедирования, услуга, основная и дополнительная услуга, содержание договора, существенные условия договора.

Summary

Dovhusha M. P. Problems of essential terms of the contract of transport forwarding. – Article.

The article analyzes the essential terms of the contract of transport forwarding. The article is devoted to the definition of the subject of the contract of transport forwarding, its features and content. The basic and additional services, which are included in the subject of the contract, and the content of the contract are outlined.

Key words: subject of the contract of transport forwarding, service, main and additional service, content of the contract, essential terms of the contract.